

És volcà un lusisme internacional?

Autor(en): **Colón, Germà**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Revue de linguistique romane**

Band (Jahr): **55 (1991)**

Heft 219-220

PDF erstellt am: **25.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-399881>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

ÉS VOLCÀ UN LUSISME INTERNACIONAL?

1. PREVI ADVERTIMENT I NECESSARI

Quan Déu va crear el món tingué la sorpresa de veure que el Sr. Joan Corominas ja hi era, i per això aquest ho sap tot.

El *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (= *DECat*), amb el seu embalum i — massa sovint — amb comentaris aliens a l'esperit científic, té un sostre de vidre tan trencadís que l'autor s'ha buscat la rèplica fins dels qui no tenen gens de gust de participar en aquest joc.

Les presents notes voldrien posar una mica de claredat en la qüestió de l'origen del mot internacional *volcà* 'muntanya ignívoma': lusisme o hispanisme? Vers l'any 1959 me'n vaig ocupar en redactar l'article *VULCANUS* del *Französisches Etymologisches Wörterbuch* (= *FEW*). Ha passat molt de temps des de llavors, i no tinc la vana pretensió de creure que no haig de canviar res. Per replantejar el problema, he esperat la publicació del mot *volcà* al *DECat*, puix que Corominas m'hi havia amenaçat amb una de les seves fulminacions. Ara, passa a l'execució.

Afirma en el seu *DECat* que els meus arguments no cerquen més objectiu que fer-me eco del meu mestre W. von Wartburg, que sols em mou el prurit que defensar les seves idees. Per exemple: «No obstant GColon en un article tens, i valuós per la documentació que aporta i aplega (*Mélanges Gardette*, 1966, 105-114), atent a la “veu del seu amo” Wartburg (cf. *VOLCA* n. 3) es proposà refutar l'etimologia de *TERRA*» (*DECat*, VIII, p. 630a. 34-37, s.v. *torró*). Desconeix per complet el tarannà de “l'amo” i del “criat”. Durant deu anys vaig tenir el privilegi de col·laborar amb W. von Wartburg en el seu monumental *FEW* (diccionari etimològic no superat per cap altre a la Romània). La severa disciplina que regnava a les oficines no em llevà mai el dret a la disconformitat o a la discussió. Walther von Wartburg era un senyor, tenia una altra elegància.

L'animadversió amb què Corominas em tracta em fa més agradable la companyia de “perseguits” il·lustres com Francesc de B. Moll, Antoni Mª Alcover, Yakov Malkiel, Walther von Wartburg, Georges Straka, Martí

de Riquer, Michael Metzeltin, etc. Haig de dir que no són solament lingüistes i filòlegs objecte de les seves fòbies: els més importants literats catalans, com ara J. V. Foix o Josep Mª de Sagarra, no en surten millor lliurats. Pel que a mi fa, he reunit un pomell antològic de les amabilitats que m'adreça constantment.

És, doncs, en l'article del volum VIII sobre *torró* on l'autor remet al seu futur estudi de *volcà* per exposar-me a la vergonya pública. Som al 1991, i ha vingut allò que se'n diu el "mons parturiens"⁽¹⁾. Passem a analitzar-lo.

Abans de començar, però, em permeto de felicitar En Joan Corominas com a traductor aprenent i oportú de les *Xenien* de Gøthe (?)⁽²⁾: tinc la maligna sospita que la "Xenie" «Einem Sprachforscher» que em dedica (i em tradueix)⁽³⁾, algú ja la hi havia engegada abans a ell.

2. VULCANUS I VOLCÀ

Hom sap que la denominació *volcà* (espanyol *volcán*, francès *volcan*, portuguès *vulcão*, italià *vulcano*, etc.) per designar les muntanyes de foc remunta en darrera anàlisi al llatí VULCANUS. Les illes sicilianes de Lípari o Eòliques eren anomenades en l'antiguitat *Vulcani insulae*, precisament perquè en les profunditats de llur mar residia el déu del foc Vulcanus. Encara avui la més meridional és dita *Volcano*, la qual en l'atlas del genovès Vesconte Maggiolo del 1512⁽⁴⁾ apareix naturalment com a *Borcan*. Els volcans a l'edat mitjana eren considerats com a respiralls de l'infern, i com que al vell món no es coneixien d'altres fenòmens volcànics que

(1) *DECat*, IX, 1991, pp. 361b-363a.

(2) Està ben segur que aquest epigrama pertany a Gøthe? Hom llegirà l'original de la "Xenie" en qüestió a *Die Xenien aus Schiller's Musenalmanach für das Jahr 1797*, Danzig, 1833; *Neudruck der Xenien aus Schillers Musenalmanach für das Jahr 1797*, herausgegeben im Xenien-Verlag, Leipzig, 1912, von Hanns Holzschuher, p. 125 (Nr. 141 = «Der Sprachforscher»).

(3) *DECat*, IX, p. 363, nota 3: «EINEM SPRACHFORSCHER. Anatomieren magst du die Sprache, doch nur ihr Kadaver; / Geist und Leben entschlüpft flüchtig dem groben Skalpell» (§ 37). La traducció, poèticament reeixida, no és massa literal: «A un filòleg: L'anatomia fas tu del llenguatge només quan ja és cos; / l'esperit i la vida per tu resta clos!». El text alemany veritable no diu «Einem Sprachforscher» sinó «Der Sprachforscher» i el § 37 deu correspondre en realitat a la pàgina 36, núm. 141, de Friedrich Schiller, *Sämtliche Gedichte*. II, dtv-Gesamtausgabe 2, núm 72, München, 1965.

(4) Vegeu *Seeatlas des Vesconte Maggiolo aus dem Jahre 1512*, reproducció facsímil, Dietikon-Zürich, Verlag Bibliophile Drucke von Josef Stocker, mapa núm. 3.

els de les illes Lípari i de l'Etna, el nom de *volcà* romangué circumscribit als munts flamígers de Sicília⁽⁵⁾. D'això hi ha molts exemples medievals, tant en francès⁽⁶⁾ com en qualsevol llengua romànica. Hom fluctua entre el nom propi (predominant) i l'apel·latiu. Vet ací algunes mostres catalanes:

«E lo sepulcre de aquest apparia dedins foradat com un pou fondal penetrant tro als abís, del qual exia fosch foch e tenebrós, la lenya del qual paria fos de soffre salpicada. No són tan orribles les flames del mont Ethna ni de *bolcan*, ni de menes de soffre ni foch algun qui de fust se enflama, ni del lam de les nuus qui discorre per l'ayre, com eren aquelles qui d'aquest pou exien.»⁽⁷⁾

«¿ En foch d'infern
qui · s vol calfar,
dins en lo far
prop Mongibell,
l'Estranguol, vell
bolcam fumós? »⁽⁸⁾.

«No dampna les viandes q̄ Deus nos ha donades o creades per la necessitat de nostra vida sostenir q̄ hom non use assa necessitat ab gran et ab laor de Deu / mas q̄ preych e aferm que vins et carns et falses sabors agudes enflamē persones jouents ē delits carnals. La *terra d' bolcam* no crema mils [fol. XIV v^o] ni *per* tantes venes ardents con fā les venes del hom e les venes de la fēbra joue plenes de vy ēflamades d' calt cōduyt.»⁽⁹⁾

-
- (5) Compareu com al *Tirant lo Blanch* és patent la manca del lexema **volcà* quan descriu un munt ignívom africà qualsevol: «En aquest regne del rey Scariano, sobre la mar, vers migjorn, ha una gran muntanya qui lança gran quantitat de foch cremant sens cessar james. E en aquest regne d'Ethiopia ha molt grans deserts hon no habita negu fins en Arabia, e afronta ab la mar oceana» (cap. 409; lliçó de l'incunable de 1490).
- (6) Quasi totes les dades del *DCEC* i del *DECH* sobre el francès antic, l'italià del segle XVI, etc. són incompletes o errades: hom confon *Li fet des Romains* amb els viatges de *Mandeville* (cf F. Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française*, X, p. 866a-b, s.v. *volcan*), i tanta cosa més, cf. el meu article del *FEW*. Però l'article corresponent del *DECat* "guanya" encara els seus homòlegs castellans.
- (7) Felip de Malla, *Memorial del pecador remut*, ed. Mn. M. Balasch, Barcelona, 1981, I, p. 158 [al manuscrit posa *bolcā* que també hauria pogut desenvolupar-se com a *bolcam*.] (ENC, núm. 118).
- (8) Jaume Roig, *Spill*, ed. R. Miquel y Planas, v. 8851.
- (9) *L'epístola que sent Gerònim trames santa Eustoxi, filla de santa Paula*, en «Recull de textos catalans antics», volum IX, edició Jaume Bofarull, prve, B. 1908, fols XIV-XIV v^o.

El *DECat* només addueix una referència catalana [«el nostre *Boeci* de Ginebreda (*Consol.*, 9)»] (*op. cit.*, p. 362a.8) i, coincidència, és la mateixa que es troba al *DCVB* d'Alcover-Moll (s.v. *volcà*). Sigui'm permès de brindar al lector almenys el context:

«... un hermità qui estava en la illa de Lípper viu lo dit Theodorich descint e descalç e ligades les mans e que anava entre papa Johan e Simacum patricium, los quals lo lençaren en *Volchan*, ell vehent qui era en una illa prop de aquella»⁽¹⁰⁾.

3. LES DESCOBERTES OCEÀNIQUES

Amb les descobertes de l'època del renaixement per part dels portuguesos i dels castellans el panorama canvià radicalment: hom començà a veure en les noves terres munts de foc, i el terme de referència fou senzillament el *VULCANUS* sicilià. Diu, per exemple, Francisco López de Gómara:

«Piensan aquellos simples que es una boca de infierno. [...] Esta sierra que llaman *Vulcan*, por la semejança que tiene con el de Sicilia, es alta y redonda, y que jamás le falta nieve»⁽¹¹⁾.

Paul Aebischer redactà el 1951 un article ple de saviesa i de bona documentació, titulat «*Esp. volcan, it. vulcano, fr. volcan: une conséquence de la découverte de l'Amérique centrale*»⁽¹²⁾, en el qual demostrava que l'extensió de la denominació *volcà* a les altres muntanyes de foc va ésser una seqüela de la colonització del Nou Món. En efecte, pocs anys després de la conquesta de Mèxic per Hernán Cortés, el seu lloctinent Pedro de Alvarado escriu, en 1524:

«En esta tierra habemos hallado una sierra do está un *volcán*, que es la más espantable cosa que he visto, que echa por la boca piedras tan grandes como una casa, ardiendo en vivas llamas, y cuando caen, se hacen pedazos y cubren toda la sierra de fuego. Adelante de esta, sesenta leguas, vimos otro *volcán* que echa humo muy espantable, que sube al cielo, y de anchor de compás de media legua el bulto del humo»⁽¹³⁾.

(10) *Libre de Consolació de Philosophia lo qual feu en latí lo gloriós Doctor Boeci*,... a cura de Bartomeu Muntaner, Barcelona, Biblioteca Catalana, 1873, p. 9

(11) Francisco López de Gómara, *Historia general de las Indias*, BAE 22, p. 338.

(12) *Zeitschrift für romanische Philologie*, 67, 1951, pp. 299-318.

(13) *Relación a Hernando Cortés*, BAE 22, p. 463b.

3.1. Els esments d'aquest mot en els "cronistas de Indias" i en missioners, poetes i naturalistes són nombrosos al llarg del segle XVI, i només caldrà que n'addueixi ací uns pocs exemples, que he anat trobant en les meves lectures:

Relación del espantable terremoto... en Guatimala (reimpresión de 1542): «...y dos horas de la noche, huuo muy gran tormenta de agua de lo alto del *vulcán* que está encima de Guatimala, y fue tan súpita, que no hubo lugar de remediar las muertes y daños que se recrescieron»⁽¹⁴⁾.

Las Casas: «Desto es señal muy clara en los huegos que salen por los que llamamos *vulcanes*; son los montes o sierras que botan o echan de sí huego, como del Etna y Mongibel, los cuales cuando llueve o cuando les entra el agua de algunas fuentes o ríos, revientan con tanta furia y lanzan de sí huego braso y con violencia tanta que alcanza y quema y abrasa y echa de sí piedras grandes veinte millas en rededor de su comarca»⁽¹⁵⁾.

Las Casas: «En Sicília, en la ciudad de Catania, que está cerca del monte o *vulcán* Etna o Mongibel... habìa un templo a Ceres dedicado... Y porque Ceres buscaba a su hija Proserpina, según es la fábula notoria, con hachas encendidas de lumbre o huego del *vulcán* Etna o Mongibel»⁽¹⁶⁾.

Motolinía: «a la otra llaman "sierra que echa humo", y aunque ambas son bien altas, la del humo me parece ser más alta y es redonda desde lo bajo, aunque el pie baja y se extiende mucho más. La tierra que esta sierra tiene de todas partes es muy hermosa y muy templada, en especial la que tiene al mediodía. Este *volcán* tiene arriba, en lo alto de la sierra, una gran boca por la cual solía salir un grandísimo golpe de humo, el cual algunos días salía tres y cuatro veces... Algunos querían decir que era boca de infierno»⁽¹⁷⁾.

-
- (14) Agustín Millares Carlo, «El terremoto de Guatemala de 1541. Notas bibliográficas», *NRFH*, 15, 1961, p. 403. En l'edició quasi contemporània de Sevilla es modifica el text i llegim: «la tormenta que vino de lo alto del *bolcán* que está encima de la cibdad» (*ibidem*).
- (15) Fray Bartolomé de Las Casas, *Historia de las Indias*, en *Historiadores de Indias*, ed. M. Serrano y Sanz, Madrid, 1909, I, p. 296b. Vegeu també els capítols 111 («Que el fuego de los volcanes no es el fuego del infierno») i 112 («Descripción del volcán de Masaya, de Nicaragua»), (NBAE, núm 13).
- (16) Las Casas, *loc. cit.*, p. 408a-b; així mateix *ibidem*, p. 409. Recordo haver llegit en un dels *Memoriales* de Las Casas una impressionant descripció del *vulcán* de Nicaragua.
- (17) *Historia de los indios de la Nueva España*, ed. G. Baudot, Madrid, 1985, p. 316-317 (Clásicos Castalia, núm. 144).

Gómara: «Llovióles muchos días ceniza, que lanzaba el *volcán* del Quito a más de ochenta leguas, el cual echa tanta llama y trae tanto ruido cuando hierve, que se ve más de cien leguas, y, según dicen, espanta más que truenos y relámpagos»⁽¹⁸⁾.

Ercilla: «Pasó de Villarrica el fértil llano que tiene al sur el gran *volcán* vecino, fragua (según afirman) de Vulcano, que regoldando fuego está contino;» (Canto XXXIV.46)⁽¹⁹⁾.

Sahagún: «De cómo Motecuçoma embió a uno muy principal suyo... a recibir a los españoles y hizieron un presente al capitán en medio de la Sierra Nevada del *Vulcán*... Partiéronse de México y topáronse con los españoles entre las dos sierras, que es la Sierra Nevada y el *Vulcán*»⁽²⁰⁾.

Díaz del Castillo: «...querría acabar, y por fuerza me he de detener en otras cosas que con ellos pasamos; y es que el *volcán* que está cabe Guaxocingo echaba en aquella sazón que estábamos en Tlascala mucho fuego, más que otras veces solía echar [...] a medio camino de Pococatepeque, que así se llamaba aquel *volcán*»⁽²¹⁾.

Sarmiento de Gamboa: «Cuando el que viniere entrando por este Estrecho de hacia la mar del Norte para desembocar a la del Sur verá estos *volcanes* y montes de las de la figura aquí pintada [dibuix del “Bolcan nevado” i “Pan de Azúcar”], y por medio de una gran canal y boca que parece mayor que la principal, y podríase engañar y enseñarse y errar el camino»⁽²²⁾.

Ortiguera, : «Sólo tiene un azar (sc. la ciutat de Quito), que no es pequeño: de un *volcán* o boca de fuego que tiene por vecino a la parte de Poniente, como tres leguas de la ciudad, que cuando se enoja echa de sí muncha cantidad de fuego y ceniza que da harta pesadumbre y sobresalto»⁽²³⁾.

(18) Francisco López de Gómara, *Historia general de las Indias*, BAE 22, p. 235a.

(19) Alonso de Ercilla, *La Araucana* II, ed. Clásicos Castalia 92, p. 359; cf. «con tal priesa y rumor, | que parecía la espantosa *vulcánea herrería*.» (Canto XXV.21), p. 191.

(20) Bernardino de Sahagún, *Historia general de las cosas de Nueva España*, ed. Juan Carlos Temprano, Madrid, 1990, II, p. 965; lib. XII, cap. 12 (Historia 16, Crónicas de América, núm 55b).

(21) Bernal Díaz del Castillo, *Historia verdadera de la conquista de Nueva España*, ed. crítica de Carmelo Sáenz de Santa María, Madrid, CSIC, 1982, p. 151. En aquest capítol LXXVIII conto set esments del mot *volcán*. L'anomenat manuscrit «Guatemala» duu sempre la grafia *bolcán*.

(22) Pedro Sarmiento de Gamboa, *Viajes al Estrecho de Magallanes, 1579-1584*, ed. d'A. Rosenblat, Buenos Aires, Emecé, 1950, I, p. 101.

(23) Toribio de Ortiguera, *Jornada del Río Marañón*, in: *Historiadores de Indias*, ed. M. Serrano y Sanz, Madrid, 1909, II, p. 327 (NBAE, núm. 15).

Ortiguera: «el espantoso *volcán* y boca de fuego que hay cerca la ciudad de Quito»⁽²⁴⁾.

No haig de seguir adduint més testimonis⁽²⁵⁾. N'he trobat encara en Cieza de León (BAE, 26, p. 393*b.*), A. de Zárate (BAE, 26, p. 493*b.*), J. de Acosta (vegeu ací nota 42); i al segle XVII en els escrits de l'Inca Garcilaso, Lizárraga, Antonio de Solís, Cobo i d'altres autors. Ja no en vaig prendre nota de tants que n'hi havia. Fins i tot un derivat com *avolcanada* («tierra en muchas partes avolcanada») se'ns presenta en una data tan matinerà com el 1578 en Veneçuela⁽²⁶⁾.

En la història literària espanyola és famosa la «endecha» pel cavaller sevillà Guillén Peraza, mort quan tractava de conquerir La Palma (illes Canàries), la qual comença: «Llorad, las damas, / sí Dios os vala»; un vers hi diu: «Tus campos rompan / tristes *volcanes*». Fou recollida de la tradició oral canària per Abreu Galindo l'any 1632. Tothom afirma que degué compondre-se immediatament després del traspàs de Peraza el 1443⁽²⁷⁾. La presència de *volcán* és indicatiu que aqueixa data és inimaginable, i que el plany és d'indole culta. O bé, *volcán* és conseqüència d'una variant afegida posteriorment?

3.2. Lingüísticament es planteja el problema que, partint del nom VULCANUS, esperariem en castellà un terme com **volcano*, amb la vocal final conservada. Aquesta anomalia és explicada pel Sr. Corominas com a un manlleu al portuguès *volcão* o *vulcão*. Diu en el seu *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (1954-57, IV, p. 758) i repeteix literalment en el "nou" *Diccionario etimológico castellano e hispánico* (volum del 1983) «Son los portugueses los que empezaron a ver pluralidad de volcanes en las Azores, Canarias, Cabo Verde y Africa Oriental. Es sabido que en las Azores ya se registraron erupciones en el siglo XIV»⁽²⁸⁾. Sobre la qüestió de les illes Açores hi tornaré tot seguit

(24) *Ibidem*, p. 420.

(25) S'hauria de tenir també en compte el repertori de P. Boyd-Bowman, *Léxico hispanoamericano del siglo XVI*, London, Támesis, 1972, s.v. *bulcán, volcán* i *volcanillo*.

(26) Boyd-Bowman, *op. cit.*, s.v. *avolcanada*.

(27) José Pérez Vidal, *Endechas populares en trísticos monorrimos*, La Laguna, 1952, p. 38; Margrit Frenck Alatorre, *Lírica hispánica de tipo popular*, México, UNAM, 1966, p. 39, núm. 61; Eduardo Camacho Guizado, *La elegía funeral en la poesía española*, Madrid, Gredos, 1969, pp. 26-27.

(28) Fa estrany que, després dels estudis de Arveillier (en *Français Moderne*, 18, pp. 245-46 i 21, pp. 71-74), d'Aebischer (ja citat), de Piron (*Romanica Gandensia*, 4, pp. 193-218) i de mi mateix (al *FEW*, 14, pp. 639-642), hom arribi a escriure pels anys 80 un article tan esquifit com el del *DECH*, s.v. *volcán*.

(cf. § 5). La pronunciació portuguesa de la nasal final — afirma — degué ésser adaptada pels castellans com a *volcán*, sense la *-o*: «la terminación española *-án* es indicio claro de que en castellano se tomó del portugués (escrito por entonces *volcam*)». Val a dir que la idea lusista tampoc no és ni tan sols original del lingüista barceloní: ja va exposar-la al segle XVIII l'italià Bottari, com assenyala Zaccaria (vegeu ací nota 32).

També diu Corominas (*ibidem*) que en les lletres portugueses apareix el mot en Lopes de Castanheda i en João de Barros; en canvi, pel castellà regateja l'existència del mot en Alvarado⁽²⁹⁾ i indica com a primera documentació segura Cieza de León, 1555. Es veritat que Castanheda i Barros, cap a mitjans del segle XVI (doncs, després que en espanyol), usen el lexema. Però Corominas no ha vist aquests texts portuguesos ni per les cobertes i pontifica, cosa habitual en ell⁽³⁰⁾, de segona i tercera mà amb les seves referències⁽³¹⁾. La font n'és a l'obra de Zaccaria, *L'elemento...* pero com que Zaccaria no dóna els passatges en qüestió i només precisa que *volcão* figura «negli scrittori nautico-coloniali, quale il Barros V 2 e Castagneda»⁽³²⁾, el nostre etimologista roman a les fosques. Ja li vaig fornir en l'article de l'*FEW* el passatge de Castanheda, tot proporcionant-li el context. Sense haver saludat ni de lluny els documents portuguesos⁽³³⁾, les conclusions que pretèn de treure són ben il·lusòries. Considerem el que hi ha en portuguès a l'època colonial.

(29) Dubta de la indicació d'Aebischer (“Alvarado, según Aebischer...”, *DECH*, s.v. *volcán*, n. 1). Es que la matineria data castellana de 1524 li fa nosa.

(30) Afegiré que a mi em relega a la condició de “encarregat de les parts hispàniques del *FEW*” (*op.cit.*, p. 322b.9): d'on s'ha tret aquesta faula hispànica?

(31) Alguna cosa, no massa, en vaig adelantar al meu article “Elogio y glosa del Diccionario Etimológico Hispánico” de la *Revue de Linguistique Romane*, 45, 1981, pp. 131.145, esp.134-135.

(32) Enrico Zaccaria, *L'elemento iberico nella lingua Italiana*, Bologna, 1927, 407-408 i 443-444. El fragment que cito és a la p. 443.

(33) No li manca gosadia quan afegeix que les mencions de la paraula portuguesa són abundoses després de Barros i Castanheda: «des de llavors, en massa» (*DECat*, IX, p. 362a.36-37): estic segur que no en podria citar ni una sola, tret de les seves «lectures», entre aquesta lusitànica massa. El passatge de Barros no el pot utilitzar i el de Castanheda l'ha copiat (malament i incompleta) de la meua nota 20 del *FEW*, XIV, p. 642. ¿No sembla diguem-ne curiós de replicar a Machado amb la frase «quedi, doncs, satisfet» (*ibidem*, p. 362b.13)? A més, amb l'aplom habitual, Corominas afirma que Barros esmenta el mot “parlant dels d'Àfrica” i Castanheda “d'un viatge portuguès a la India” (*op. cit.*, p. 362a.27-28); no s'adona que ambdós autors descriuen el mateix episodi, que és precisament el que sobrevé a l'expedició de Cabral quan des del Brasil navega vers el cap de Bona Esperança...

4. EL PORTUGUÈS *BULCÃO* AL SEGLE XVI

P. Aebischer explica que de les seves recerques resulta que «une forme correspondant a l'esp. *volcan* est inconnue tant à Diogo do Couto qu'à João de Barros et à Gabriel Rebelo» (*loc. cit.* p. 310), i poc després d'haver analitzat algunes narracions que només parlen de muntanyes que *lanção fogo*, o bé d'una *outra garganta de fogo*, etc., conclou assenyadament: «Si vraiment le vocabulaire portugais avait alors connu *vulcão*, il est presque certain que, dans l'un ou l'autre des passages qui précèdent, on l'aurait rencontré» (*ibidem*). Aebischer era home que acudia a les deus i les citava. De primera mà.

Igualment Machado, en el seu *Dicionário*, rebutent directament l'opinió de Corominas, nega que el mot *vulcão* sigui anterior al corresponent castellà, i remet al *Livro das Cidades e Fortalezas que a Coroa de Portugal tem nas partes de Índia*, on hom informa de volcans sense que sigui emprat el terme específic⁽³⁴⁾.

Això és veritat. No abunden els texts portuguesos. N' he trobat tanmateix tres del segle XVI on, amb un sentit especial⁽³⁵⁾, és usat el nostre mot *bulcão*⁽³⁶⁾, els quals copio ací:

1538-1545, João de Castro: «Quinta feira, 27 de junho, todo o dia andou o vento muito desassossegado, sem ter repouso em nenhuma parte, ventando do norte ate oeste, e sempre rijo e com chuva; amañecendo, derão dous fuzis do noroeste, e vimos vir hum *bulcão* muito medonho, que nos obrigou a amainar; mas chegando a nós trazia pouco vento, e logo tornamos dar a vela, e governamos em leste todo dia». (*Roteiro de Lisboa a Goa*)⁽³⁷⁾.

(34) José Pedro Machado, *Dicionário etimológico da língua portuguesa*, 2a. ed., Lisboa, 1967, s.v. *vulcão* (p. 2319, nota 1): «Eu creio que no séc. XVI tal palavra não corria ainda entre nós, tanto que os autores que eu conheço, quando descrevem este fenómeno natural, não empregam o voc. *vulcão*. Para exemplificar, lembro: *Livro das Cidades e Fortalezas da Índia*, pelo menos nas pp. 90 e 134».

(35) En l'any 1959, en una ràpida visita a Lisboa, només vaig aconseguir el llibre de Lopes de Castanheda. Amb precipitació i sense disposar de tot el context, vaig interpretar erròniament en l'article del *FEW* que el *bucão* d'aquest cronista era un terme oriental per designar un 'tifó'.

(36) ¿Es molt normal ací la *b-* en portuguès, llengua que manté la distinció entre *b* i *v*? Hi ha, però, casos coneguts de neutralització de les inicials *b-* i *v-*; cf. Parodi, *Romania*, 27, pp. 233 ss.

(37) *Obras completas de D. João de Castro*. Edição crítica per Armando Cortesão e Luís de Albuquerque, Coimbra, 1968, volum I, pp. 197-198.

1551, Fernão Lopes de Castanheda: «...& correrã quasi todo.açle dia aruore seca cõ ho mar muyto grosso, & sobre a tarde alargou ho vëto, cõ ã derão algũas velas & fizerã caminho, & assi forã ate ho dia seguinte, ã tornou ho vëto a esforçar, cõ ã todos mesurarã as velas & agurrucharão os papafigos, & âtre as.xj. & doze horas do dia començouse darmar hũ *bulcã* da parte do noroeste, com que acalmou ho vento que cairão as velas sobre os mastos. E como ainda os pilotos não sabião os segredos daqueles *bulcões*, cuydarão que era calmaria verdadeyra & deixauãose estar, se não quando sobreuem hũ peganho de vento tão furioso, que não deu tempo pera amainarem, & çoçobrou quatro naos sem escapar delas pessoa algũa.» (*História da Índia*, livro I, capitulo XXXI)⁽³⁸⁾.

1552, João de Barros: «...aos doze dias do mês de Maio apareceu no ar ãa grande cometa com um raio que demorava contra o Cabo de Boa Esperança, a qual foi vista per tãdolos da armada per espaço de oito dias, sem se mover daquele lugar; parece que pronosticava o triste caso que logo viram. Porque como desapareceu, ao seguinte dia, que foram vinte três de Maio, depois do meio-dia, indo a frota já do dia passado com um mar grosso empolado como que vinha feito de longe, armou-se contra o Norte um negrume no ar a que os marinheiros de Guiné chamam *bulcão*, com o qual acalmou o vento, como que

(38) Fernão Lopes de Castanheda, *História do descobrimento & conquista da Índia pelos portugueses*, ed. Pedro de Azevedo, Coimbra, 1924, pp. 73-74. En l'edició de Lisboa de 1833, I, p. 98.

La traducció castellana anònima d'Anvers és la següent: «Yendo assi enel mismo Domingo, entre las onze y doze del dia se comẽço de armar un *bolcan* al Norueste, y conel acalmo el viento, & cayeron las velas sobre los masteles; y como los pilotos aun no sabian el secreto de aquellos *bolcanes*, por no auer cursado aquel mar, pensaron, que era calma, y dexauan se estar: en esto sobreuino de subito un golpe de viento tan furioso y brauo, que no dio tiempo para amaynar: y hundieronse quatro naos, sin escapar de ellas persona alguna...»; *Historia del descubrimiento y conquista de la India por los Portugueses*, compuesta por Hernan Lopes de Castañeda en lenguaje Portugues, y traduzida nueuamente en Romance Castellano (En Anvers, En casa de Martin Nucio, M.D. LIIII), p. 85v.

Vet ací la traducció cinc-centista italiana: «Et camminando in quel modo la stessa Domenica quasi sul mezo di cominciò a formarsi un *uolcano* uerso Tramontana, & con quello calmò il uento, & cadero le uele sopra gli arbori; & percioche ancora i Piloti non sapeuano il secreto di quei *Volcani*, perche non haueuano nauigato per quel mare, si pensarono, che fosse calma, & però non si noueuanò, se non quando all'improviso gli assaltò un uento cosi furioso, & brauo, che non gli diede tempo, che potessero calar giù le uele, & sommerse quattro nauì, delle quali non si salutò persona alcuna...» *Historia dell'Indie Orientali, Scoperte, & conquistate da' Portoghesi... Distinte in Libri VII. composti dal Sig. Fernando Lopes di Castagneda. Et nuouamente di lingua Portoghese in Italiana tradotti dal Signor' Alfonso Vlloa*, Venetia, 1578, p. 47r.

aquêle negrume o sorvera todo em si, pera depois lançar o fôlego mais furioso. A qual cousa logo se viu rompendo em um instante tan furiosamente, que sem dar tempo a que se mareassem as velas, sessobrou quatro, ... » (*Asia*. Primera Decada, livro V, capítulo II)⁽³⁹⁾.

Malgrat els meus esforços no he ensopegat amb res més al segle XVI lusità. Hom s'adona de seguida que, encara que el mot *bulcão* sigui procedent de VULCANUS⁽⁴⁰⁾ i així ho van comprendre els antics traductors castellà i italià de Castanheda i de Barros, el significat no és pas el de muntanya que llança foc, ans bé el de 'núvol fosc que anuncia un vent impetuós, una tempesta' (potser anuncia un sisme submarí, però els cronistes no filen tan prim). L'adjectiu que acompanya aquell mot és *medonho* 'formidable, que dóna por'; els autors es refereixen a un gran núvol, conegut exclusivament pels mariners de Guinea, segons que João de Barros relata sens ambigüitat. Castanheda i Barros reporten el mateix episodi i semblen interdependents: Barros és explícit quan precisa que es tracta d'«um negrume no ar» (= una negror en l'aire). El passatge de João de Castro té un aspecte més autònom: trobant-se prop del Cabo das Agulhas i després d'haver observat dos llampecs (= "dous fuzis"), els navegants veuen venir el *bulcão*.

(39) *Asia, de João de Barros. Dos feitos que os portugueses fizeram no descobrimento e conquista dos mares e terras do Oriente. Primeira Década*, ed. Hernani Cidade, Lisboa, 1945, I, p. 185; el mot *bulcão* en italià en aquesta edició — Compareu amb la traducció italiana: «a' dodeci di Maggio apparue nell'aere una grande cometa con un fulmine che dimoraua contra il Capo di buona Speranza: laquale fu ueduta da tutti quelli dell'armata per lo spatio di otto di senza mouersi da quel luogo; pare che pronosticaua l'infelice caso, che tosto uidero. Percioche disparse questa cometa, il seguente dì, che fu a'uenti di Maggio dopò mezo dì, andando l'armata del dì passato con un mare grosso & procelloso come ueniua cosi di lontano, si formò uerso tramontana una oscurita nell'aere, che i marinari di Guinea chiamano *Volcano*, con laquale calmò il uento come che quella oscurita l'hauesse sorbito tutto in se per gettarlo poi piu furioso». *L'Asia del S. Giovanni di Barros, ..., de' fatti de' Portoghesi nello scoprimento, & conquista de Mari & Terre di Oriente*. Nuouamente di lingua Portoghese tradotta dal S. Alfonso Villoa, Venetia, 1562, p. 87 r°.

(40) Pel que fa a la forma del plural *-ões*, no és cap obstacle; cf. el cas de *vilão/vilões* < VILLANUS. Alguna escadussera referència sobre el tema es pot espigolar a J. Brandão de Carvalho, *Evolution phonologique, interférences grammaticales et aréologie: à propos des résultats de-anu/-ana en galicien*, "Vox Romanica", 47, 1988, 184-198. No veig, si he escorcollat bé, que el fenomen consti ja en els documents estudiats per Clarinda de Azevedo Maia, *História do Galego-Português. Estudo linguístico da Galiza e do Noroeste de Portugal desde o século XIII ao século XVI*, Coimbra, Instituto Nacional de Investigação Científica, 1986; cf. p. 586.

Aquests texts portuguesos de *bulcão* de cap manera — insisteixo — no poden ésser el punt de partença del vocable internacional *volcán*, *volcà*, *vulcano*, etc. per a ‘munt ignívom’; la documentació més primerenca és la del castellà. Per això és lamentable que la Reial Acadèmia Espanyola es vagi precipitar a acceptar l’etimologia portuguesa en l’edició de 1970 del seu *DRAE* i continua mantenint-la en la del 1984 (s.v.). També han seguit la lusomania el *Diccionario VOX* (ed. de 1987) i el *Concise Spanish Etymological Dictionary* de Gómez Silva (s.v.).

5. EL PROBLEMA DE LES ILLES AÇORES I EL CORDEYRO

Per parlar d’aquest arxipèlag disposem d’una preciosa reproducció facsímil de la *Història Insulana* del jesuïta António Cordeyro (obra publicada el 1717)⁽⁴¹⁾. Bé que, com ara mostrarem, l’autor empra en alguns especials contextos el mot *vulcão* (al segle XVIII era conegut a tot arreu), fa la impressió que no disposa de un nom genèric per a ‘volcà’. Per una banda hi ha sempre la confusió o col·lúsió entre terratrèmol i erupció volcànica, el que és freqüent en els autors renaixentistes⁽⁴²⁾. Tot sovint recorre a *fogo*, i a la illa de São Miguel s’esdevé un «furiosissimo fogo, que do fundo da terra rebentou» (Cordeyro, p. 130), «...devia ser de antes alguma grande montanha, a quem a furia do fogo, & mineraes subterraneos, rebentando levantàrão aos ares...» (p. 149), «...rebentou tal fogo por duas bocas que deytava pedras tão grandes, & tão altas, que se perdião de vista... Do dito tempo a seis horas sahio outro fogo de outro pico & e tanto mais furioso, & mayor, que correndo sobre as melhores vinhas correo dous dias enteyros, deyxando ás vinhas o nome de queymadas» (p. 429), etc. També el mot *furnas*, en realitat ‘cràter’, pren el lloc de volcà, i així, després d’explicar el que significa aquest mot («Furnas chamão nesta Ilha a huma vasta, & profunda concavidade, que no meyo de seu comprimento faz a terra em figura ovada, com circuito de mais de duas legoas», p. 146), d’una d’aquestes gran concavitats en diu «pelo estrondo se chama a *Furna dos Ferreyros*, & parece ser a cova, ou a forja

(41) *Historia Insulana das Ilhas a Portugal sugeytas no Oceano Occidental, composta pelo Padre Antonio Cordeyro da Companhia de Jesus Insulano tambem da Ilha Terceyra, & em idade de 76. annos*. Região Autónoma dos Açores, Secretaria Regional da Educação e Cultura, 1981.

(42) Fins que, a la darrerria del segle XVI, el P. Joseph de Acosta desfà l’equivoc; vegeu els seus esplèndids capítols 26, 27 i 28 del llibre III de la *Historia Natural y moral de las Indias*, Sevilla, 1590, pp. 184-190: «De los *Bolcanes*, o bocas de fuego», «Qué sea la causa de durar tanto tiempo el fuego y humo destos *Bolcanes*» i «De los temblores de tierra».

do fabuloso Vulcano» (p. 148), quan no són «furnas, & cavernas do profundo inferno» (p. 147).

Cal afegir que una muntanya de l'illa de São Miguel hi és anomenada *monte Vulcão*: «& em fim arrebetou o fogo arrancando o *monte Vulcão*, & com tal furia [...] se vio ter sahido de seu lugar o grande monte Vulcão atè o mais alto ar, & estar feyto huma horrendissima boca do Inferno» (p. 162). ¿Es un topònim recent o un nom que hi dóna el pare jesuïta per una reminiscència clàssica del déu pagà i la seva residència siciliana? Això ens ho podrien fer pensar expressions com aquesta: «parecendo ser toda esta Ilha em seu centro *hum continuado Ethna de fogo*» (p. 166).

El mateix P. Cordeyro, ocupant-se d'una de les illes de Cabo Verde (l'Ilha de S. Felipe o Ilha do fogo), pondera «tanto fogo, & altura», de manera que «assim dizem que excede este *Vulcano de fogo* ao furioso das Indias de Castella, ao bravo de India Oriental, & ao tremendo de Sicilia, com todos serem *Etnas espantosos*» (p. 59). Es aquest un text preciós per observar el caminar intel·lectual que ha donat peu a la formació del terme genèric *volcà*. Però el nostre autor no l'empra espontàniament en referir-se a les Açores. L'únic esment que hi he trobat és el que al·ludeix a Tenerife on tenim «hum Pico chamado Teyde [...] & com, em o mais do anno, estar pelas neves muyto alvo, tem com tudo tal *vulcão* pela banda do Sul, Sueste, & Sudoeste, que sempre està lançando fumo» (p. 53).

Ja deu ésser casualitat que la sola vegada que el mot *vulcão* és usat com a apel·latiu es tracti de terres castellaness!⁽⁴³⁾ El que hem exposat crec que ens autoritza a refermar el nostre escepticisme: és impossible que el terme es congruís a les Açores, per moltes erupcions de les quals, segons el Sr. Corominas, es tenia notícia des del segle XIV (en sap documentar alguna, ell?).

6. EL BUIT TERMINOLÒGIC EN PORTUGUÈS

Ja en l'article del *FEW* (nota 13) vaig argumentar, a propòsit de dites erupcions a les Canàries i a les Açores, que el nom amb què es devien designar no hauria d'ésser per necessitat un **vulcão*. I així vaig adduir un fragment de la crònica d'Azurara de 1448:

(43) Recordeu que els portuguesos sempre enyoraren la sobirania sobre les Canàries, per això el pare jesuïta les inclou en el seu llibre.

«E na seista ilha que he de Tanarife, ou do Inferno, porque tem em cima hũu *algar* porque saae sempre fogo, moram seis mil homẽes de pelleja»⁽⁴⁴⁾.

Ací *algar* és 'cràter' i 'volcà' al mateix temps; el cronista no coneix el representant de VULCANUS.

He al·ludit (§ 4.) a la rèplica que fa Machado a Corominas, i he tingut curiositat de veure el text al qual aquell remet. Després d'haver cercat molt, he aconseguit⁽⁴⁵⁾ les descripcions que són del tenor següent:

«Em todas estas Ilhas nas ditas serras há vieiros de enxofre, e alguãs dellas no cume de sua mayor altura, lançaõ fogo, e a que mais notauelmente o deita, he a Ilha de Ternate. A qual hé muito mais alta que todas as outras Ilhas, e no cume de toda sua altura, tem huã planura grande (que terá pouco mais ou menos mea legoa em roda) toda escaldada, e a terra della fofa e leue: No meo da qual estaa huã bocca que occupa os dous terços do dito chaõ, e lança continuamente fumo, e em alguãs tempos do anno vapóra fogo com muy grandes e espantosas labaredas, e lança tantas faiscas e rescaldos em torno com tanta copia de cinza, que espalha com tanto impeto e força, que cobre com isso toda a Ilha, e alguãs legoas ao mar, damaneira que se cobrem os campos quãdo nestas nossas regioẽs néva, e deita isto com tão grande estrondo, que parece que despara muy grossa artelharia»⁽⁴⁶⁾.

«Aoutra dellas não dá noz e maça, mas tem, muitas outras aruores que seruem pera madeira, e lenha, e daõ alguãs fructos agrestes, e tem outra boca que lança fogo como Ternate em Maluco, e della se

(44) Gomes Eannes de Azurara, *Chronica do descobrimento e conquista de Guiné*, ed. Visconde da Carreira, Paris MDCCCXLI, p. 375; a la p. 383 torna a esmentar l'*algar* de Tenerife, on hom llança els morts, i els vius... — Tampoc en la descripció de la illa de Tenerife, que apareix a les *Navegações* de Luís de Cadamosto, publicades en italià a Venècia el 1507, no es coneix el terme **vulcão*: «perchè ha una punta, ovver monte, nel mezzo dell'isola a modo de diamante, che è altissima, e continuamente arde» (in *Descobrimentos portugueses*, Lisboa, 1944, II, p. 176).

(45) Gràcies a les referències fornides per L.F. Thomaz en la seva contribució "Portuguese Sources on Sixteenth Century Indian Economic History" del volum *Indo-Portuguese History. Sources and Problems* de John Correia-Afonso S.J. (ed.), Bombay, Oxford University Press, 1981, pp. 101 i 112, n. 4.

(46) *Livro das Cidades e Fortalezas, que a Coroa de Portugal tem nas partes da India, e das Capitánias e mais cargos que nelas há, e da importância delles*, in "Boletim da Biblioteca da Universidade de Coimbra", XXI, 1953, p. 90, cap. XIV "Das ilhas de Maluco e das fortalezas de Ternate, Tidore e Amboyno". — Es tracta d'un reconeixement que fa fer el rei Felip en guanyar la corona portuguesa el 1580.

apanha enxofre muito bom e da hi vem que he chamada de seu proprio nome Gunuápe que hé o mesmo que Ilha do fogo»⁽⁴⁷⁾.

Però hi ha més indicis que **vulcão* al segle XVI a Portugal era una raresa. El 1563, pocs anys després, doncs, dels relats de Castanheda i Barros, António Galvão escriu:

«A ylha de Guape em que está nossa fortaleza, e q̃ se agora chama Ternate, he das mais altas cousas que no mundo se sabe, deita fogo pello mais alto, cousa tan espantosa q̃ se nam sabe falar em outra»⁽⁴⁸⁾.

El mateix Galvão després de parlar dels castellans i llur arribada a les Filipines, esmenta que més endavant:

«...virã hũas ylhas, a q̃ poseram nome Mal abrigo. E alẽ delas descobrirã as duas yrmãas: & mais auante quatro, a q̃ chararã os *Balcones*. A dous Doutubro ouerã vista da Forlana: & alem della ha hũ penedo alto, q̃ deita fogo por cinco partes»⁽⁴⁹⁾.

Galvão es refereix al grup volcànic de Bonin. ¡Es bé un curiós atzar, de bell nou, que l'única vegada que usa el nom, i ho fa malament (*balcones* per **bolcanes* sens dubte), sigui un territori pertanyent a la corona de Castella! ¿Ens imaginem unes descripcions d'aquesta mena en la ploma d'un contemporani "cronista de Índias" espanyol?

7. EL PROBLEMA DE LA -O FINAL I DE LA PRESENCIA ARÀBIGA

7.1. Un pretès mot portuguès, ignorat pels escriptors d'aquesta llengua, no pot haver estat a la base del terme espanyol *volcán*, l'ús del qual – repeteixo – al llarg de tot el segle XVI és extraordinàriament abundós. Tornem a la conclusió que els conquistadors castellans de les Índies occidentals han aplicat el lexema als volcans americans per un record dels munts ignívoms sicilians (illes de Lípari i l'Etna) i que els espanyols han estat els qui van escampar per tot arreu la denominació moderna.

Des d'una perspectiva lingüística, la pressumpta adaptació del sufix portuguès *-ão* com a *-án* per part del castellà és inacceptable. Així el conegut vent *monção* és adaptat com a *monzón* i no pas com a **monzán*

(47) *Ibidem*, p. 134. El capítol és dedicat a les «Ilhas de Banda e viagões pera ellas».

(48) António Galvão, *Tratado dos Descobrimentos*: Reprodução diplomática da raríssima edição princeps pelo... Visconde de Lagoa, Lisboa, 3a. ed., s.d., p. 172.

(49) *Ibidem*, p. 277.

(cf. francès *la mousson*); el mateix podem dir de *mexilhão* > *mejillón*. Una altra solució es la pèrdua total de la nasalitat com esdevé en SERENU > port. *serãu* > esp. *sarao*. No conec cap *-aō* > *-án*⁽⁵⁰⁾.

Heu-nos ací tornats al punt de partença, després d'haver examinat els raonaments de Corominas⁽⁵¹⁾.

7.2. ¿A què es deu, doncs, la pèrdua de la *-o* final, el que fa que hi hagi *volcán* i no pas **volcano*?⁽⁵²⁾ Senzillament als viatgers i escriptors àrabs, tant d'Espanya com d'arreu, que parlen de l'Etna i dels volcans eòlics com a *burkân*, i com a *ġabal al-burkân* 'la muntanya de Volcà'. Hi ha exemples magnífics com el de l'autor egipci Al-Qazwīnī (mort el 1283), on amb tota seguretat el nom ja no és un topònim o un nom propi sinó un apel·latiu⁽⁵³⁾. Si vaig pensar aviat en l'àrab, és recordant que durant tant de temps l'Etna fou conegut per l'híbrid romànic-aràbic *Mongibello, Mongibell, Mongibel*.

Aquest *burkân* (amb una *-r-* en lloc de *-l-* motivada pel sistema fonètic aràbic) és adaptat al castellà ja al segle XIII com a *vulcán*, amb la *-l-* etimològica conservada. Així tenim una clara mostra en Alfons X el Savi, qui en el *Lapidario*, escriu:

«Et esta piedra no es fallada en otro lugar si non en un monte que es en Cecilia aque llaman *uulcan* que arde siempre»,

i més avant:

«...un monte que es en tierra de Cecilia aque llaman *uulcan*...»⁽⁵⁴⁾.

(50) Si no és en algunes fantasmagòriques etimologies com *curricán* i *golfán* (veg. *DECH*, s.v.).

(51) Ja sé que no es pot dubtar de la paraula d'aquest senyor sense caure en el pecat de "malcrianza" (veg. *DECH*, s.v. *plaza*).

(52) Quan es tracta del déu mitològic, tenim sobretot *Vulcano* tant en l'edat mitjana (veg., per exemple, Alfonso el Sabio, *General Estoria*, Segunda Parte I, Madrid, 1957, p. 38a.11; Enrique de Villena, *Los doze trabajos de Hércules*, ed. de M. Morreale, Madrid, 1958, p. 105 [amb el corresponent català *Vulcà*, cf. Pedro M. Cátedra, in *Homenaje a E. Asensio*, Madrid, 1988, p. 135]) com avui. Vegeu, però, "la espada de *Vulcan*" en *Primera Crónica General*, Madrid, 1906, p. 235a.5.

(53) Sobre el caràcter de topònim o apel·latiu, el Sr. Corominas em concedeix que no és impossible que en l'autor egipci Al-Qazwīnī ja sigui un nom comú, «com en algun dels italians i francesos» (*op. cit.*, p. 362b.47-48). Això sí, però sobretot que no hi entri en compte cap text castellà...

(54) Ara es poden comprovar aquests exemples en les microfites de Wisconsin (Madison, 1978), corresponent a les pàgines 15.43 i 182.5. Igualment a l'edició de S. Rodríguez M. Montalvo, a l'editorial Gredos, Madrid, 1981, p. 324a.

El darrer passatge tradueix literalment Maimònides quan duu: «...*fi burkāni Siqilliya...*» 'sobre el volcà de Sicília'⁽⁵⁵⁾. No m'aturo a desenvolupar més aquest aspecte de la influència aràbiga, car qualsevol estudiós que recorrerà a les referències que forneix Dozy⁽⁵⁶⁾ trobarà documents que il·lustren l'ús del terme *borkān* en el sentit que ací he presentat⁽⁵⁷⁾.

Doncs bé, la forma sense la vocal final és la que preval en castellà per a l'accident geogràfic italià al llarg de l'edat mitjana. Pensem, e.g., que el text de la *Embajada a Tamorlán*, atribuït a González Clavijo, consigna:

«E las dichas bocas, senalada mente la destangel e *bolcan*, con el gran viento lançauan grandes llamas de fuego e fumo con gran Ruydo»⁽⁵⁸⁾.

Igualment ens lleu de mencionar el viatger Pero Tafur:

«Partí desta çibdat, é fuí á Pati, una pequeña çibdat en la mesma ysla, é allí enfrente está la ysla de *Bolcan*, que dizen que es una de las tres bocas del Ynfierno, porque continuamente lança fumo é tronidos é salen grandes escorias por la boca»⁽⁵⁹⁾.

Essent la forma del topònim mediterrani *volcán*, *vulcán* o *bolcán* en castellà, així empraren el terme els conquistadors i colonitzadors espanyols

(55) Vaig donar aquests i altres exemples al *FEW*, loc. cit., nota 14.

(56) R.P.A. Dozy, *Historia Abbadidarum praemissis scriptorum arabum de ea dynastia locis nunc primum editis*, Lugduni Batavorum, Luchtmans, 1846, I, p. 339 i *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leyde, Brill, 1881, I, p. 76b.

(57) Sobre si conec bé o no la sintaxi de l'àrab En Corominas n'opina peremptòriament. Em limitaré a enviar el lector als passatges adduïts per una autoritat com Dozy (cf. nota anterior) i aquell veurà el que hi és nom geogràfic i el que és apel·latiu. Per altra banda, l'objecció que les «fonts aràbigues no són de caràcter viatger ni d'historiador, sinó erudit o bé poètic» (*op. cit.*, p. 362b.53-54) solament manifesta que el meu contrincant té ganes de discutir, puix que no cal viatjar massa tractant-se com jo vaig exposar (nota 9) que tots es reporten als volcans d'Itàlia. I aquí l'Etna es digué *Mongibel*, *Mongibello*, etc., el que palesa la presència tautològica de MONS i de *ǧabal*. Vegeu ací, nota 59, l'exemple de Pero Tafur. Tampoc no s'hauria d'oblidar que la dominació àrab a Sicília durà del 827 al 1070 i que algun eco degué quedar entre els escriptors d'aquesta nissaga.

(58) *Embajada a Tamorlán. Estudio y edición de un manuscrito del siglo XV* por Francisco López Estrada, Madrid, C.S.I.C., 1943, p. 15. Una mica més endavant parla de «la ysla en que está *la boca de mongibel*» (p. 17).

(59) *Andanças e viajes de un hidalgo español. Pero Tafur (1436-1439)*, ed. por M. Jiménez de la Espada, reed. de Barcelona, El Albir, 1982, p. 299. — Cf. «la cibdat de Catànea, ques en la falda de Mongibel, la tercera boca del Ynferno» (*ibidem*, p. 301).

en aplicar-lo als accidents geogràfics americans⁽⁶⁰⁾. No s'havia certament d'esperar que els portuguesos anomenessin **vulcão* una fantasmal muntanya de les illes Açores per després treure'n la hipotètica i inútil adaptació⁽⁶¹⁾.

Si no existeix en castellà un mot com **albolcán*/**alborcan* amb l'article aràbic aglutinat, és degut al fet que ens trobem davant un "cultisme" i no davant un lexema que hagi sofert l'evolució normal, com *albornoz* o *altramuz*. L'argument que els castellans eren en lluita contra els moros i per això el mot no hauria pogut entrar per via aràbiga (*DECat*, IX, p. 362*b*, ratlles 56-57)⁽⁶²⁾ resulta sorprenent: així les llengües hispàniques, parlades per cristians, mai no haurien adoptat cap terme àrab...

8. EL CATALÀ *VOLCÀ*

Què ha esdevingut el vocable *volcà* en el *DECat*? Hom hauria desitjat que un diccionari català, que blasona d'ésser "complementari", fornís als usuaris dades fiables sobre la qüestió en el seu idioma. L'autor, però, ha preferit concentrar-hi els seus esforços en contradir-me, i se li ha esmunyit l'essencial («...Geist und Leben entschlüpft flüchtig dem groben Skalpell»). Ha col·locat l'aparició de l'apel·latiu *volcà* en el diccionari de Belvitges del 1805, i exemplifica amb uns fragments de Mn. Jacint Verdaguer, de la segona meitat del segle XIX. Malgrat el que hi apunta, l'apel·latiu *volcà*, manllevat al castellà (i no pas «pres del port. *volcão*»), és present en català dues centúries abans, almenys ja el 1681 en Josep Romaguera:

(60) Afirma el *DECat*: «i el coneixement de la multitud de volcans es produeix a Amèrica o en les costes de l'Oceà índic i de l'Àfrica equatorial, de totes les quals romangueren els àrabs ben allunyats» (IX, p. 362*b*.54-60). No mai he pretès que els àrabs anessin a Amèrica escortant els conquistadors espanyols. Aquests coneixien des de l'edat mitjana el mot *volcán* en connexió amb els accidents geogràfics de Sicília. No els calia res més per denominar les novetats amb què s'encontraren a l'Amèrica central, relacionant-les-hi.

(61) Algunes altres vegades he analitzat qualque "lusisme" castellà defensat pel meu crític: enviaré el lector interessat al que he dit sobre *testaferro* (*Miscelánea García de Diego*, II, pp. 23-41) o sobre la locució *echar de menos* (*El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona, Ariel, 1989, pp. 205-233).

(62) L'autor maneja d'una manera molt flexible aquest singular raonament. Tan aviat suposa que àdhuc hi hagué contacte directe entre els sarraïns i els bascos («el contacte màxim de moros i navarresos, entorn de la zona tudelana», *DECat*, s.v. *arguell*, on es contradiu amb el que havia afirmat al *DCEC*, s.v. *argüello*), com ara en nega tota possibilitat.

«...aquell perniciòs Quimich, que à etsar de una cètella, descobrint la ignea violència de la Salmitre, a son document inventà la ruidosa polvora, y à son effecte traçà la tonant artilleria, sino nuvol de metall, *volcà* de bronso, que disparant...⁽⁶³⁾.

Si he llegit amb atenció, Romaguera utilitza la paraula tres vegades més, tant en sentit recte com poètico-metafòric: «...Seras emulo al Sol, *volcà* de Estrellas | Nuvol dorat, ò Etna navegant» (p. 58), «vomita incendis, abreviat Etna, centella *volcans*, artificial rayo, que trepant regions, preten barrenar esferas...» (p. 89), «...en *volcans*, y diluvis feras penas» (p. 144).

*

No em faig la menor il·lusió d'haver convençut el Sr. Corominas, qui és capaç de negar l'evidència. Tampoc no en tinc gens d'interès ni considero de bell antuvi la seva doctrina com a dogma de fe. En filologia, més aviat la considero tot el contrari. Si jo no dispo de prou imaginació per captar l'esperit de la lletra, ell en té massa i el distorsiona ofegant-lo.

A més, en l'article que comentem, cada paràgraf conté sia una errada, sia un atac personal. A mi m'importava posar a l'abast de l'observador imparcial uns fets objectius per tal que jutgi amb coneixement de causa.

Basilea.

Germà COLÓN

Sigles utilitzades:

BAE = "Biblioteca de Autores Españoles". Madrid.

DCEC = J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico dela lengua castellana*. Madrid.

DCVB = A.M. Alcover i F. de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca.

DECat = J. Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona.

DECH = J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid.

ENC = "Els Nostres Clàssics". Barcelona.

FEW = W. von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. Bonn... Basel.

NBAE = "Nueva Biblioteca de Autores Españoles". Madrid.

NRFH = "Nueva Revista de Filología Hispánica". México.

(63) Josep Romaguera, *Atheneo de Grandesa*, Barcelona, 1681, p. 52 (reprint en la col·lecció «Lletra menuda», Sueca, 1980, núm. 13).

